

Katarzyna Konieczko¹

Kinga Polańska²

Wojciech Hanke^{2,3}

OCHRONA PRACOWNIKÓW PRZED NARAŻENIEM NA ŚRODOWISKOWY DYM TYTONIOWY — ANALIZA UREGULOWAŃ PRAWNYCH W UNII EUROPEJSKIEJ I W POLSCE

PROTECTION AGAINST ENVIRONMENTAL TOBACCO SMOKE EXPOSURE ACCORDING TO EU AND POLISH LEGISLATION

¹ Instytut Medycyny Pracy im. prof. J. Nofera, Łódź

Zakład Bezpieczeństwa Chemicznego

² Instytut Medycyny Pracy im. prof. J. Nofera, Łódź

Zakład Epidemiologii Środowiskowej

³ Uniwersytet Medyczny, Łódź

Zakład Informatyki i Statystyki Medycznej

STRESZCZENIE

Nowelizacja ustawy o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych obowiązująca od 15 listopada 2010 r. wprowadziła szereg zmian rozszerzających zakres ochrony społeczeństwa przed narażeniem na dym tytoniowy, z których największe kontrowersje społeczne wzbudziło zaostrzenie zakazów palenia w restauracjach i barach. Zmiany te spowodowały, że obowiązujące obecnie zakazy są co prawda znacznie bardziej restrykcyjne od wcześniejszych, jednak w dalszym ciągu nie zapewniają jeszcze pełnej ochrony przed ekspozycją na środowiskowy dym tytoniowy wszystkim grupom pracowników. W artykule omówiono zapisy ratyfikowanej przez Polskę Ramowej Konwencji Światowej Organizacji Zdrowia o Ograniczeniu Używania Tytoniu (WHO FCTC) wraz ze szczegółowymi wytycznymi WHO dotyczącymi wdrażania konwencji w zakresie ochrony pracowników przed dymem tytoniowym. Przedstawiono najważniejsze akty prawne Wspólnoty Europejskiej, która jest jedną ze stron konwencji FCTC. Omówiono też aktualny stan prawny w Polsce ze szczególnym wskazaniem grup zawodowych, w przypadku których ochrona przed narażeniem na środowiskowy dym tytoniowy w miejscu pracy nie jest jeszcze w pełni wystarczająca i w przyszłości będzie konieczne podjęcie dalszych działań legislacyjnych. Med. Pr. 2011;62(4):415–424

Słowa kluczowe: środowiskowy dym tytoniowy, narażenie zawodowe, zakaz palenia tytoniu, pracownicy lokali gastronomiczno-rozrywkowych

ABSTRACT

Amendment to the Act on health protection against consequences of using tobacco and tobacco products, in force since 15 November 2010, has introduced a number of changes by extending the range of population protection against tobacco smoke exposure, of which the most controversial one for public was placing more restrictive ban on smoking in bars and restaurants. The changes in question caused that current legal bans, although more restrictive than earlier, are still not completely sufficient as far as the protection of all groups of workers against environmental tobacco smoke exposure is concerned. The text of WHO Framework Convention on Tobacco Control, ratified by Poland, was discussed in the article together with the detailed WHO guidelines on the convention implementation in the field of workers' protection against tobacco smoke. In this paper the most important acts of EU, one of the convention parties, and current legislative situation in Poland were presented. Particular attention was paid to occupational groups, not yet fully protected against environmental tobacco smoke exposure and need to be the subject of future legislation. Med Pr 2011;62(4):415–424

Key words: environmental tobacco smoke, occupational exposure, smoke-free legislation, hospitality workers

Adres 1. autorki: Zakład Bezpieczeństwa Chemicznego, Instytut Medycyny Pracy im. prof. J. Nofera,
ul. św. Teresy 8, 91-348 Łódź; e-mail: konieczk@imp.lodz.pl

Nadesłano: 17 czerwca 2011

Zatwierdzono: 30 czerwca 2011

WSTĘP

W świetle polskiego ustawodawstwa obowiązek prawnej ochrony obywateli przed skutkami narażenia na środowiskowy dym tytoniowy, także w miejscach pracy, pośrednio wynika z nadrzędnego aktu prawnego, jakim jest Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (1). Zgodnie z jej art. 68 każdy obywatel ma prawo do ochrony zdrowia, a władze publiczne są obowiązane do zapobiegania negatywnym dla zdrowia skutkom degradacji środowiska. Z kolei art. 15 Kodeksu pracy (2) nakłada na pracodawcę obowiązek zapewnienia pracownikom bezpiecznych i higienicznych warunków pracy. Piętnaście lat temu, w 1996 r. weszła w życie Ustawa z dnia 9 listopada 1995 r. o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych (3), która zawierała nowatorskie w tamtym czasie rozwiązania zmierzające do ochrony osób niepalących przed środowiskowym dymem tytoniowym.

Ustawa była kilkakrotnie nowelizowana, a ostatnia nowelizacja z 2010 roku (4) określa wiele miejsc publicznych, w których palenie tytoniu jest praktycznie całkowicie zabronione, np. zakłady opieki zdrowotnej, jednostki organizacyjne systemu oświaty czy ogólnodostępne miejsca przeznaczone do zabaw dzieci. W niektórych obiektach, przykładowo w zakładach pracy, na uczelniach, w hotelach oraz w lokalach gastronomiczno-rozrywkowych, istnieje możliwość zorganizowania palarni. Należy jednak podkreślić, że jest to jedynie możliwość, a nie obowiązek — decyzję podejmuje właściciel obiektu lub osoba nim zarządzająca. Ponadto, palarnia musi spełniać określone w nowelizacji ustawy wymagania. Niestety aktualnie obowiązujące przepisy w dalszym ciągu nie zapewniają wystarczającej ochrony przed dymem tytoniowym w miejscu pracy wszystkim grupom zawodowym, zwłaszcza pracownikom lokali gastronomiczno-rozrywkowych.

RAMOWA KONWENCJA ŚWIATOWEJ ORGANIZACJI ZDROWIA O OGRANICZENIU UŻYWANIA TYTONIU

Podstawowym dokumentem, na którym w poszczególnych państwach oparte są aktualne rozwiązania prawne dotyczące ochrony przed narażeniem na dym tytoniowy, jest Ramowa Konwencja Światowej Organizacji Zdrowia o Ograniczeniu Używania Tytoniu, zwana skrótowo WHO FCTC (World Health Organization Framework Convention on Tobacco Control) (5). Konwencja została przyjęta przez Światowe Zgromadzenie

Zdrowia w dniu 21 maja 2003 r. i weszła w życie w dniu 27 lutego 2005 r. Jest jednym z najszerzej przyjętych traktatów w historii ONZ — obecnie konwencję podpisało 168 państw, a ratyfikowały ją (lub przyjęły bądź zatwierdziły) 173 strony. Polska podpisała konwencję 11 czerwca 2004 r., a ratyfikowała 15 września 2006 r. (6).

Zgodnie z art. 8 konwencji WHO FCTC strony konwencji zobowiązano do podjęcia efektywnych działań ustawodawczych, wykonawczych i administracyjnych zmierzających do ochrony przed narażeniem na dym tytoniowy w:

- zamkniętych obiektach publicznych,
- zamkniętych miejscach pracy,
- środkach transportu publicznego,
- jeżeli jest to właściwe, również w innych miejscach publicznych (6).

Aby pomóc stronom konwencji zarówno w szczegółowym określeniu i interpretacji obowiązków wynikających z jej zapisów, jak i w identyfikacji kluczowych elementów legislacji niezbędnych do skutecznej ochrony prawnej ludzi przed narażeniem na dym tytoniowy, opracowane zostały Wytyczne Ochrony przed Narażeniem na Dym Tytoniowy (Guidelines on Protection from Exposure to Tobacco Smoke) (7) dostępne m.in. na stronie internetowej WHO (<http://www.who.int/en>). Podkreślono w nich, że obowiązek ochrony przed dymem tytoniowym wynika z podstawowych praw człowieka — prawa do życia i do największego możliwego do osiągnięcia poziomu ochrony zdrowia. W wytycznych określone zostały podstawowe zasady i definicje terminów istotnych dla zagadnienia ochrony ludzi przed dymem tytoniowym oraz działania, jakie należy podjąć w celu zapewnienia efektywnej ochrony przed zagrożeniami związanymi z biernym paleniem tytoniu.

Szczególnie istotne jest jednoznaczne stwierdzenie, że skuteczne działania zmierzające do ochrony przed ekspozycją na dym tytoniowy wymagają całkowitego wyeliminowania palenia tytoniu i dymu tytoniowego w określonych miejscach w celu utworzenia stref w 100% wolnych od dymu tytoniowego. Wynika to z tego, że nie istnieje bezpieczny poziom ekspozycji na dym tytoniowy, w tym ekspozycji biernej. Wszelkie inne rozwiązania techniczne (wentylacja, filtracja powietrza, wyznaczanie palarni) nie są skuteczne i nie zapewniają całkowitej ochrony przed narażeniem. Wytyczne podkreślają konieczność wprowadzenia odpowiednich rozwiązań prawnych, monitorowania i oceny ich wpływu, a także rozszerzania zakresu i wzmocnienia ochrony

przed narażeniem na dym tytoniowy, jeśli na taką potrzebę będą wskazywać np. nowe wyniki badań naukowych czy doświadczenia wynikające z wcześniej podejmowanych działań.

Rozwiązania prawne powinny określać odpowiedzialność prawną zarówno firm, jak i indywidualnych osób palących tytoń w miejscach objętych zakazem. Właściciele obiektów należy zobowiązać do umieszczenia informacji o zakazie palenia tytoniu, usunięcia popielniczek oraz do nadzorowania przestrzegania zakazu i interwencji w przypadku jego łamania (np. zwrócenie uwagi osobom łamiącym zakaz palenia, zaprzestanie obsługi tych osób, prośba o opuszczenie obiektu przez nie, wezwanie odpowiednich służb). Istotnym elementem prawa jest wprowadzenie systemu kar za jego nieprzestrzeganie dla indywidualnych osób łamiących zakaz palenia i dla przedsiębiorstw, które naruszają przepisy — w tym zarówno kar pieniężnych, jak i sankcji administracyjnych. Każde państwo powinno również ustalić, jakie urzędy i instytucje będą odpowiedzialne za egzekwowanie przepisów oraz określić sposób monitorowania przestrzegania prawa. Istotnymi elementami polityki antynikotynowej są konsultacje ze wszystkimi stronami zainteresowanymi podczas tworzenia nowych rozwiązań prawnych oraz prowadzenie działalności informacyjnej w społeczeństwie wskazującej na szkodliwość środowiskowego dymu tytoniowego w celu bezpośredniego zaangażowania obywateli w proces monitorowania i egzekwowania przepisów.

Do podejmowania działań legislacyjnych zmierzających do zmniejszenia narażenia na dym tytoniowy w miejscu pracy niezbędne jest doprecyzowanie terminów „miejsce pracy” oraz „miejsca zamknięte lub wydzielone”. Wytyczne zalecają jak najszersze definiowanie tych pojęć (7). Za miejsca pracy należy uznać wszystkie miejsca wykorzystywane podczas zatrudnienia lub pracy, zarówno zarobkowej, jak i prac w ramach wolontariatu takich, jakie w normalnych warunkach wykonywane są zarobkowo. Ochronie przed dymem tytoniowym zgodnie z art. 8 konwencji powinny podlegać wszystkie „zamknięte miejsca pracy”. Zalecane jest możliwie jak najszersze zdefiniowanie pojęcia „miejsca zamknięte” (lub „wydzielone”). Definicja powinna obejmować każdą przestrzeń przykrytą dachem lub wydzieloną przez co najmniej jedną ścianę lub ogrodzenie, bez względu na materiał konstrukcji oraz bez względu na to, czy jest to konstrukcja stała czy tymczasowa.

Istotne jest również doprecyzowanie, że termin „miejsce pracy” obejmuje nie tylko pomieszczenia,

w których znajdują się stanowiska pracy, ale także inne miejsca związane z wykonywaniem pracy przez osoby zatrudnione (korytarze, klatki schodowe, windy, bufety, toalety, pokoje socjalne, zabudowania gospodarcze itd.). Należy podkreślić, że zgodnie z powyżej omówionymi definicjami ochroną przed dymem tytoniowym muszą być objęte także specyficzne stanowiska pracy:

- będące miejscami zamieszkania innych osób (np. domy opieki, więzienia, domy prywatne);
- znajdujące się w środkach transportu, w tym także w taksówkach, ambulansach, samochodach dostawczych itd.

REGULACJE PRAWNE DOTYCZĄCE OCHRONY PRZED NARAŻENIEM NA ŚRODOWISKOWY DYM TYTONIOWY W UNII EUROPEJSKIEJ

Już w latach 80. ubiegłego wieku w ustawodawstwie unijnym pojawiły się zapisy zmierzające do ochrony wybranych grup pracowników przed narażeniem na dym tytoniowy. Najpierw Dyrektywą Rady nr 83/477/EWG z dnia 19 września 1983 r. w sprawie ochrony pracowników przed ryzykiem związanym z narażeniem na działanie azbestu w miejscu pracy (8) wprowadzono zakaz palenia tytoniu podczas pracy z azbestem. Następnie Dyrektywą Rady nr 90/394/EWG z dnia 28 czerwca 1990 r. w sprawie ochrony pracowników przed zagrożeniem dotyczącym narażenia na działanie czynników rakotwórczych podczas pracy (9) nałożono na pracodawców obowiązek wprowadzenia zakazu palenia tytoniu w miejscach, w których istnieje niebezpieczeństwo skażenia czynnikami rakotwórczymi, oraz obowiązek przeszkolenia pracowników m.in. w zakresie potencjalnego zagrożenia zdrowia związanego z narażeniem na występujące na ich stanowiskach pracy kancerogeny. W ramach szkolenia należy uwzględnić również problem dodatkowego ryzyka dla zdrowia wynikającego z narażenia na składniki zawarte w dymie tytoniowym w przypadku osób ekspozowanych zawodowo na inne czynniki rakotwórcze (9).

Dyrektywa nr 90/394/EWG jest obecnie już uchylona, a analogiczne zapisy, rozszerzone o substancje o działaniu mutagennym, obowiązują na mocy Dyrektywy nr 2004/37/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie ochrony pracowników przed zagrożeniem dotyczącym narażenia na działanie czynników rakotwórczych lub mutagenów podczas pracy (10). Należy w tym miejscu podkreślić, że w Polsce obowiązek informowania pracowników narażonych na czynniki rakotwórcze o po-

tencjalnych skutkach zdrowotnych z uwzględnieniem wpływu palenia tytoniu wprowadzono już w 1996 roku, a więc na wiele lat przed przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej (UE) (11,12).

We wszystkich powyżej omówionych aktach prawnych dym tytoniowy został potraktowany jedynie jako czynnik dodatkowy, niewynikający z rodzaju wykonywanej pracy, natomiast należy zwrócić uwagę na grupy zawodowe ekspozowane na dym tytoniowy bezpośrednio w związku z wykonywaną pracą — przykładowo pracowników sektora gastronomiczno-rozrywkowego. W praktyce pracodawcy nie wykazują pracowników ekspozowanych na stanowiskach pracy na środowiskowy dym tytoniowy jako osób narażonych na działanie czynników rakotwórczych, mimo że wiele substancji występujących w dymie tytoniowym jest zaklasyfikowanych jako substancje rakotwórcze dla człowieka — zarówno jako substancje o udowodnionym działaniu rakotwórczym na człowieka, jak i substancje, w przypadku których istnieje uzasadnione domniemanie, że są rakotwórcze dla człowieka (np. benzen, buta-1,3-dien, naftaleno-2-amina, bifenyl-4-amina, benzo[*a*]piren oraz związki kadmu, niklu, chromu(VI) i arsenu).

Optymalnym rozwiązaniem tego problemu byłoby zamieszczenie specyficznej mieszaniny, jaką jest dym tytoniowy, w wykazie substancji stwarzających zagrożenie wraz z klasyfikacją tej substancji jako rakotwórczej dla człowieka. Dotychczas zgodnie z obowiązującą w UE klasyfikacją substancji chemicznych — wcześniej zawartą w aneksie I do Dyrektywy Rady nr 67/548/EWG (13), a obecnie w aneksie VI do Rozporządzenia Parlamentu Europejskiego i Rady nr 1272/2008 (14) — dym tytoniowy jako całość nie został zaklasyfikowany jako substancja stwarzająca zagrożenie. Wynika to jednak wyłącznie z tego, że nie jest to substancja wprowadzona do obrotu. Propozycję wprowadzenia zharmonizowanej na szczeblu unijnym klasyfikacji dymu tytoniowego przedstawił w 2009 r. Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny (15).

Wiele innych regulacji prawnych Unii Europejskiej zawiera fragmentaryczne zapisy, które należy interpretować jako chroniące pracowników również przed narażeniem na dym tytoniowy w ich miejscach pracy, chociaż w większości przypadków nie ma w nich mowy bezpośrednio o dymie tytoniowym. Przykładowo Dyrektywa Rady nr 89/391/EWG z dnia 12 czerwca 1989 r. w sprawie wprowadzenia środków w celu poprawy bezpieczeństwa i zdrowia pracowników w miejscu pracy (16) nakłada na pracodawców obowiąz-

zek podejmowania środków niezbędnych do zapewnienia bezpieczeństwa pracowników oraz do ochrony ich zdrowia. Środki te obejmują działania zmierzające do zapobiegania zagrożeniom, zwalczanie źródeł zagrożeń, dokonywanie oceny zagrożeń występujących w miejscu pracy oraz wprowadzanie odpowiednich dla stopnia zagrożenia środków ochronnych i zapobiegawczych. Z kolei Dyrektywa Rady nr 89/654/EWG z dnia 30 listopada 1989 r. dotycząca minimalnych wymagań w dziedzinie bezpieczeństwa i ochrony zdrowia w miejscu pracy nakłada na pracodawców wymóg zapewnienia „dostatecznej ilości świeżego powietrza” w miejscach pracy, np. poprzez wentylację mechaniczną, a także obowiązek podjęcia działań mających na celu ochronę osób niepalących przed narażeniem na dym papierosowy w pomieszczeniach przeznaczonych do odpoczynku (17).

Mimo że Wspólnota Europejska formalnie zatwierdziła Konwencję FCTC w 2005 r. decyzją Rady nr 2004/513/WE z dnia 2 czerwca 2004 r. (18), kompleksowa problematyka związana z tworzeniem środowisk wolnych od dymu tytoniowego była dotychczas poruszana jedynie w zaleceniach i rezolucjach, które w odróżnieniu od dyrektyw czy rozporządzeń nie mają mocy wiążącej dla państw członkowskich. Państwa członkowskie były w nich zachęcane do wdrażania przepisów zapewniających ochronę przed narażeniem na środowiskowy dym tytoniowy m.in. w obiektach publicznych, w środkach transportu i miejscach pracy (19,20). Poszczególne państwa należące do UE wprowadziły własne regulacje prawne w różnym stopniu chroniące społeczeństwo przed środowiskowym dymem tytoniowym.

W 2007 r. Komisja Europejska opublikowała Zieloną Księgę — „Ku Europie wolnej od dymu tytoniowego: alternatywne opcje polityki na szczeblu UE” (21), w której przedstawiono w sposób kompleksowy całokształt tematyki związanej z ograniczaniem narażenia na środowiskowy dym tytoniowy. Zielona Księga zawiera różne warianty możliwego zakresu inicjatywy antynikotynowej (kompleksowe regulacje prawne antynikotynowe oraz regulacje z wyłączeniami w kilku wariantach) oraz różne opcje prowadzenia polityki antynikotynowej (od utrzymania *status quo*, poprzez środki dobrowolne, metodę koordynacji otwartej, zalecenia Komisji lub Rady, do wprowadzenia obowiązującego prawodawstwa).

Wprowadzenie kompleksowych regulacji antynikotynowych na szczeblu unijnym byłoby najbardziej skutecznym środkiem ograniczającym narażenie na

środowiskowy dym tytoniowy, jednak wprowadzenie całkowitego i bezwzględnego zakazu palenia tytoniu we wszystkich miejscach publicznych mogłoby wywołać sprzeciw w części państw członkowskich, szczególnie gdyby zakaz taki wprowadzono w sektorze gastronomicznym. Z tego powodu w dokumencie rozważono wady i zalety wprowadzenia wyłączeń w obiektach hotelarsko-gastronomicznych, w pubach i barach, w których nie podaje się posiłków, lub też wprowadzenia możliwości tworzenia palarni, przy czym brano pod uwagę jedynie palarnie całkowicie zamknięte i odizolowane od części obiektów przeznaczonych dla niepalących, wyposażone w osobny system wentylacyjny, z podciśnieniem w stosunku do otaczających pomieszczeń, w których nie byłyby podawane napoje ani posiłki.

W 2009 r. Rada zaleciła państwom członkowskim zapewnienie skutecznej ochrony przed narażeniem na dym tytoniowy w „zamkniętych miejscach pracy, zamkniętych obiektach publicznych, środkach transportu publicznego oraz w odpowiednich przypadkach w innych miejscach publicznych” w terminie 5 lat od wejścia w życie ramowej konwencji FCTC WHO lub w terminie 3 lat od przyjęcia zalecenia Rady (22). Podkreślono także, że wdrażając przepisy, należy kierować się wytycznymi przyjętymi przez drugą konferencję stron ramowej konwencji FCTC WHO (22).

Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny w swojej opinii w sprawie wniosku dotyczącego zalecenia Rady w sprawie środowisk wolnych od dymu tytoniowego (15) postulował wspieranie polityki zmierzającej do utworzenia środowisk wolnych od dymu tytoniowego poprzez m.in. rozszerzenie zakresu stosowania dyrektywy 2004/37/WE (żeby zakres objął jednoznacznie także środowiskowy dym tytoniowy), wzmocnienie wymogów dyrektywy 89/654/EWG (aby pracodawcy byli zobowiązani do zagwarantowania zakazu palenia w miejscu pracy) oraz wprowadzenie klasyfikacji środowiskowego dymu tytoniowego jako czynnika rakotwórczego do wykazu substancji stwarzających zagrożenie. Za jedną z grup docelowych najbardziej narażonych na działanie środowiskowego dymu tytoniowego Komitet uznał pracowników branży hotelarsko-gastronomicznej — według danych cytowanych przez Parlament Europejski w porównaniu z pracownikami biurowymi mogą być oni trzykrotnie częściej narażeni na dym tytoniowy przez więcej niż 5 godzin dziennie (23).

Do problematyki narażenia na dym tytoniowy odnosi się także Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 26 listopada 2009 r. w sprawie środowisk wolnych

od dymu tytoniowego (23). Odnosząc się do narażenia na środowiskowy dym tytoniowy w miejscu pracy, podkreślono m.in., że:

- w większości państw członkowskich nie ma kompleksowych uregulowań prawnych dotyczących środowisk wolnych od dymu tytoniowego (szczególną uwagę zwrócono na sektor hotelarsko-gastronomiczny i rekreacyjny),
- w poszczególnych państwach członkowskich przepisy dotyczące ochrony przed narażeniem na bierne wdychanie dymu tytoniowego znacznie się różnią, co jest przyczyną bardzo zróżnicowanego zakresu ochrony przed środowiskowym dymem tytoniowym w tych krajach,
- „tylko całkowity zakaz palenia we wszelkich zamkniętych miejscach pracy, w tym w lokalach gastronomicznych, jak również we wszelkich pomieszczeniach publicznych i środkach transportu publicznego może chronić zdrowie pracowników i osób niepalących oraz w znacznym stopniu ułatwić palaczom rzucenie nałogu” (23).

Parlament Europejski wezwał państwa członkowskie do dalszego rozszerzania prawodawstwa zmierzającego do ochrony osób niepalących oraz do przestrzegania zasady równości między różnymi rodzajami działalności gospodarczej także w zakresie ochrony pracowników przed dymem tytoniowym, co w szczególności dotyczy pracowników sektora hotelarsko-gastronomicznego (23).

Obecnie w zdecydowanej większości państw należących do Unii Europejskiej obowiązują zakazy palenia tytoniu w miejscach pracy, jednak duże zróżnicowanie przepisów obserwuje się w przypadku branży gastronomiczno-rozrywkowej i hotelarskiej. Charakterystyczne jest, że w pierwszej fazie wprowadzania zakazu palenia tytoniu obejmowano nim budynki użyteczności publicznej i zamknięte miejsca pracy, ale z wyłączeniem restauracji, barów, pubów itd., a dopiero w dalszych etapach obejmowano zakazem branżę gastronomiczną. Przykładowo w Norwegii zakaz palenia w budynkach publicznych, miejscach pracy oraz w środkach transportu publicznego obowiązywał już od 1988 r., a zakaz palenia w restauracjach, barach i kawiarniach dopiero od czerwca 2004 r. (24). Pierwszym państwem europejskim, które wprowadziło zakaz palenia tytoniu obejmujący także restauracje, puby i bary, była Irlandia (marzec 2004) — wcześniej zakaz obowiązywał w budynkach użyteczności publicznej, szpitalach, kuchniach w restauracjach, w samolotach i w niektórych rodzajach pociągów (25).

POLSKIE ROZWIĄZANIA PRAWNE W ZAKRESIE OCHRONY PRZED ŚRODOWISKOWYM DYMEM TYTONIOWYM

Zgodnie z Ustawą z dnia 9 listopada 1995 r. o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych (3) ochrona zdrowia przed następstwami używania tytoniu jest realizowana m.in. poprzez ochronę prawa osób niepalących do życia w środowisku wolnym od dymu tytoniowego. W pierwszej wersji ustawy z 1995 r. wprowadzono zakaz palenia tytoniu w pomieszczeniach zamkniętych znajdujących się w zakładach pracy oraz w innych obiektach użyteczności publicznej, a także w zakładach opieki zdrowotnej oraz w szkołach i placówkach oświatowo-wychowawczych. Należy podkreślić, że nie był to zakaz bezwzględny — palenie było dozwolone w „wyraźnie wyodrębnionych miejscach”, a w szczególnych przypadkach lekarz mógł zezwolić pacjentowi przebywającemu w zakładzie opieki zdrowotnej na odstępstwo od zakazu. Jednocześnie wprowadzono karę grzywny dla osób palących wyroby tytoniowe w miejscach objętych zakazami.

W nowelizacji ustawy z dnia 5 listopada 1999 r. (26) zmieniono określenie „wyraźnie wyodrębnione miejsca” na bardziej precyzyjne: „pomieszczenia wyodrębnione i odpowiednio przystosowane”, jednak nie wyszczególniono wymagań dla takich pomieszczeń. Należy podkreślić, że w odniesieniu do zakładów pracy już wcześniej w Rozporządzeniu Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 26 września 1997 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy (27) określone zostały wymogi, którym muszą odpowiadać palarnie organizowane w miejscach pracy (zał. 3, rozdz. 7 — Wymagania dla pomieszczeń i urządzeń higieniczno-sanitarnych). Palenie tytoniu w zakładach pracy jest dozwolone wyłącznie w odpowiednio przystosowanych pomieszczeniach, nazywanych palarniami. Powierzchnia palarni nie może być mniejsza niż 4 m², a jej całkowita powierzchnia jest uzależniona od liczby osób z niej korzystających na najliczniejszej zmianie. Istotne z punktu widzenia ochrony pracowników przed biernym paleniem są dwa wymogi:

- usytuowanie palarni w sposób nienarządzający osób niepalących na wdychanie dymu tytoniowego,
- zapewnienie w palarni wysoce wydajnej wentylacji zapewniającej przynajmniej dziesięciokrotną wymianę powietrza w ciągu godziny.

Zwraca uwagę to, że poza wentylacją nie zostały określone bardziej szczegółowo zabezpieczenia unie-

możliwiające lub ograniczające wydostawanie się dymu tytoniowego na zewnątrz palarni (np. samoza-mykające się drzwi, utrzymywanie w palarni ciśnienia niższego niż w otaczających pomieszczeniach), a tym samym chroniące pracowników w sąsiednich pomieszczeniach lub ciągach komunikacyjnych przed paleniem biernym. Brakuje również bezpośrednich uregulowań zabezpieczających przed dymem tytoniowym pracowników obsługi, głównie osób sprzą-tających palarnie. Stanowią oni szczególną grupę pracowników, w przypadku których narażenie na substancje pochodzące z dymu tytoniowego należy uznać za narażenie zawodowe.

Inną istotną z punktu widzenia ochrony zdrowia pracowników wadą nowelizacji ustawy z 1999 r. był zapis pozostawiający możliwość wyodrębnienia miejsc, w których dozwolone jest palenie tytoniu, w małych, jednoizbowych lokalach gastronomicznych — pracownicy tego typu lokali stanowią kolejną grupę zawodową narażoną zawodowo na dym tytoniowy. Aby zwiększyć skuteczność obowiązujących przepisów, uznano, że za wprowadzenie zakazu palenia tytoniu w miejscach określonych w ustawie odpowiedzialny jest właściciel lub użytkownik obiektu, a karą grzywny objęto nie tylko osoby palące wyroby tytoniowe w miejscach objętych zakazami, ale także osoby dopuszczające palenie tytoniu wbrew zakazom na podległym im terenie.

Kolejna nowelizacja ustawy z dnia 8 kwietnia 2010 r. (4) wzbudziła pewne kontrowersje, głównie ze względu na zapis zwiększający liczbę miejsc objętych urzędowym zakazem palenia tytoniu oraz doprecyzowujący niektóre wcześniejsze zapisy. Zgodnie z art. 1, pkt 2, ppkt a — nowelizującym art. 5, ust. 1 ustawy o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych (3) — palenie tytoniu jest obecnie zabronione w następujących miejscach:

- na terenie zakładów opieki zdrowotnej i w pomieszczeniach innych obiektów, w których są udzielane świadczenia zdrowotne,
- na terenie jednostek organizacyjnych systemu oświaty, o których mowa w przepisach o systemie oświaty, oraz jednostek organizacyjnych pomocy społecznej, o których mowa w przepisach o pomocy społecznej,
- na terenie uczelni,
- w pomieszczeniach zakładów pracy (innych niż wyżej wymienione),
- w pomieszczeniach obiektów kultury i wypoczynku przeznaczonych do użytku publicznego,
- w lokalach gastronomiczno-rozrywkowych,

- w środkach pasażerskiego transportu publicznego oraz w obiektach służących obsłudze podróżnych,
- na przystankach komunikacji publicznej,
- w pomieszczeniach obiektów sportowych,
- w ogólnodostępnych miejscach przeznaczonych do zabaw dzieci,
- w innych pomieszczeniach dostępnych do użytku publicznego (4).

Należy podkreślić, że w świetle wcześniejszych przepisów zakaz palenia tytoniu obowiązywał w „pomieszczeniach zamkniętych w zakładach pracy oraz w innych obiektach użyteczności publicznej” (3), a więc w większości miejsc wymienionych powyżej, jednak obecnie jest on bardziej restrykcyjny. Przykładowo, w części ww. obiektów nie ma żadnej możliwości utworzenia miejsc, w których palenie byłoby dozwolone, usunięto także zapis umożliwiający zezwolenie na palenie tytoniu pacjentom przebywającym w zakładzie opieki zdrowotnej. Nowością jest wprowadzenie ustawowego zakazu na wybranych terenach otwartych (np. przystanki komunikacji publicznej, miejsca przeznaczone do zabaw dzieci, tereny uczelni) oraz w środkach pasażerskiego transportu publicznego.

Zmianie uległ także system kar i obecnie jest on znacznie lepiej dopasowany do rzeczywistych możliwości przestrzegania i egzekwowania zapisów ustawy przez poszczególne osoby. Właściciel lub zarządzający obiektem lub środkiem transportu ma obowiązek umieszczenia w widocznym miejscu informacji o zakazie palenia tytoniu, a jej nieumieszczenie podlega karze grzywny — w odróżnieniu od poprzedniego zapisu tego artykułu, zgodnie z którym karze grzywny podlegało dopuszczenie do palenia tytoniu na podległym terenie. O ile jednak brak kary grzywny dla właściciela obiektu lub osoby nim zarządzającej wydaje się rozwiązaniem słusznym, ponieważ nie zawsze mają oni możliwość pełnego wyegzekwowania zakazu, o tyle usunięcie z ustawy zapisu o odpowiedzialności właściciela lub użytkownika obiektu za wprowadzenie zakazu palenia tytoniu budzi wątpliwości. Był to zapis prawnie umożliwiający właścicielom obiektów podejmowanie działań zmierzających do egzekwowania zakazu palenia tytoniu, takich jak zwrócenie uwagi czy nieobsługiwanie osób łamiących zakaz. Tego typu działania często mogą być wystarczające, a wzywanie policji lub straży miejskiej powinno być praktykowane w ostateczności. W obecnej sytuacji istnieją uzasadnione obawy, że właściciele obiektów ograniczą się wyłącznie do umieszczenia znaków zakazujących palenie. Oczywiście w dalszym ciągu

podlega karze grzywny osoba paląca tytoń w miejscu objętym zakazem.

Należy podkreślić, że w świetle aktualnej nowelizacji zakaz palenia tytoniu nie jest zakazem bezwzględny, dlatego nie wszystkie ww. miejsca będą strefami w 100% wolnymi od dymu tytoniowego. Ustawa bowiem dopuszcza tworzenie palarni w domach pomocy społecznej i domach spokojnej starości, w hotelach, w obiektach służących obsłudze podróżnych, na terenach uczelni, w pomieszczeniach zakładów pracy i w lokalach gastronomiczno-rozrywkowych (4). Korzystną zmianą w stosunku do poprzednich przepisów jest zdefiniowanie pojęcia „palarnia” jako „wyodrębnionego konstrukcyjnie od innych pomieszczeń i ciągów komunikacyjnych pomieszczenia, odpowiednio oznaczonego, służącego wyłącznie do palenia wyrobów tytoniowych, zaopatrzonego w wywiewną instalację mechaniczną lub system filtracyjny w taki sposób, aby dym tytoniowy nie przenikał do innych pomieszczeń” (4).

Jest to kolejny krok w kierunku ochrony osób niepalących, chociaż, jak już wspomniano, WHO stoi na stanowisku, że skuteczne działania zmierzające do ochrony przed ekspozycją na dym tytoniowy wymagają całkowitego wyeliminowania palenia tytoniu i dymu tytoniowego, a wszelkie inne rozwiązania techniczne (wentylacja, filtracja powietrza, wyznaczanie palarni) nie zapewniają całkowitej ochrony przed narażeniem. Należy jednak podkreślić, że w przypadku wprowadzenia ograniczeń palenia tytoniu ogromne znaczenie ma akceptacja społeczeństwa dla nowych uregulowań prawnych. Szybkie wprowadzenie bardzo rygorystycznego zakazu bez możliwości tworzenia palarni mogłoby w praktyce spowodować zwiększenie liczby przypadków nieprzestrzegania prawa. Przy założeniu jednak, że rozwiązanie umożliwiające tworzenie palarni będzie jedynie tymczasowe, brakuje prawnego doprecyzowania bardziej rygorystycznych wymagań technicznych (np. określenia wydajności wentylacji, wyposażenia pomieszczeń w samozamykające się drzwi, utrzymywanie zmniejszonego ciśnienia itd.).

Z punktu widzenia potencjalnego narażenia zawodowego należy uwzględnić przede wszystkim narażenie personelu obsługi palarni (np. personelu sprząającego). Niektóre kraje wprowadziły wymóg, że obsługa może wejść do palarni dopiero po określonym czasie od korzystania z palarni przez osoby palące tytoń — tego typu rozwiązań brakuje w nowelizacji polskiej ustawy. Podobny problem stwarza też zapis, który zezwala na wyłączenia spod zakazu indywidualnych pokoi w obiektach służących celom mieszkalnym (decyzją

właściciela lub zarządzającego), ponieważ także w tym przypadku personel obsługi może być zawodowo narażony na dym tytoniowy.

Zdecydowanie jednak najbardziej kontrowersyjny jest zapis zezwalający w lokalach gastronomiczno-rozrywkowych z co najmniej 2 pomieszczeniami na wyłączenie spod zakazu palenia zamkniętego pomieszczenia konsumpcyjnego pod warunkiem, że pomieszczenie to posiada odpowiednią wentylację zapewniającą nieprzedostawanie się dymu tytoniowego do innych pomieszczeń lokalu (decyzję o wyłączeniu podejmuje właściciel lub zarządzający lokalem). Pomijając nawet opisane wyżej stanowisko WHO dotyczące nieskuteczności tego typu rozwiązań technicznych, należy podkreślić, że z punktu widzenia ochrony zdrowia pracowników najgorszym rozwiązaniem jest dopuszczenie możliwości konsumpcji w takim pomieszczeniu. Znacznie zwiększa to liczbę osób zawodowo narażonych na środowiskowy dym tytoniowy oraz czas trwania i wielkość tego narażenia.

Oprócz pracowników sprzątających pomieszczenie lub dokonujących w nim napraw (w przypadku tych pracowników można jeszcze wprowadzać odrębne zasady dotyczące czasu wykonywania obowiązków, aby sprzątanie lub naprawy odbywały się po określonym czasie od okresu, w którym w pomieszczeniu był palony tytoń) narażeni będą także kelnerzy serwujący posiłki i napoje w takim pomieszczeniu, a ich narażenie na stosunkowo duże stężenia dymu będzie trwało praktycznie przez cały (lub prawie cały) czas pracy. W świetle obecnej wiedzy rozwiązanie takie należy uznać za niedopuszczalne.

Szczególnym przypadkiem zakładów pracy są obiekty zamknięte podlegające ministrom właściwym do spraw obrony narodowej, spraw wewnętrznych i sprawiedliwości. Zasady dopuszczalności używania wyrobów tytoniowych na terenie tych obiektów są szczegółowo określone przez ww. ministrów w drodze rozporządzeń wykonawczych do ustawy (28–30). Należy zwrócić uwagę, że rozwiązania prawne w tego typu obiektach ustalano, mając na uwadze osoby w nich przebywające, np. w związku z karą pozbawienia wolności. Konieczna jest natomiast ocena tych rozwiązań z punktu widzenia możliwości narażenia zawodowego na środowiskowy dym tytoniowy osób w nich zatrudnionych. W omawianych obiektach używanie wyrobów tytoniowych jest dopuszczalne jedynie w wyznaczonych miejscach, podobnie jednak jak we wcześniej opisanych przypadkach nie ma określonych szczegółowych warunków technicznych i zabezpieczeń

wymaganych w palarniach. Największym problemem są jednak te obiekty, w których znajdują się pomieszczenia mieszkalne, np. areszty śledcze i zakłady karne typu zamkniętego, obiekty, w których przebywają osoby zatrzymane, tymczasowo aresztowane lub osoby przebywające w nich w celu wydalenia. W celach i pokojach mieszkalnych wyznaczonych dla osób palących dopuszczono możliwość używania tytoniu przez osoby pozbawione wolności. Rozwiązanie takie stwarza możliwość narażenia na środowiskowy dym tytoniowy dużej grupy pracowników tych obiektów.

WNIOSKI

Brak obowiązujących regulacji prawnych w Unii Europejskiej dotyczących narażenia na dym tytoniowy w miejscach pracy sprawia, że szczególne znaczenie mają krajowe rozwiązania prawne wprowadzane przez poszczególne państwa członkowskie.

W Polsce ostatnia nowelizacja ustawy o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych (4) wprowadziła kolejne zmiany zmierzające do rozszerzenia ochrony zarówno populacji, jak i pracowników przed narażeniem na środowiskowy dym tytoniowy. W dalszym ciągu ochrona niektórych grup pracowników nie jest jednak w pełni wystarczająca. Należy jednak podkreślić, że każde rozszerzenie zakresu zakazu palenia tytoniu wymaga akceptacji znaczącej części społeczeństwa, a szybkie wprowadzenie bardzo restrykcyjnego prawa z dużym prawdopodobieństwem skutkowałoby częstym jego łamaniem. Obecnie problem zawodowego narażenia na środowiskowy dym tytoniowy w szczególności dotyczy pracowników sektora gastronomiczno-hotelarskiego, pracowników obsługujących palarnie — głównie osób zatrudnionych przy ich sprzątaniu — oraz osób zatrudnionych w zamkniętych obiektach podlegających Ministerstwu Sprawiedliwości lub Ministerstwu Spraw Wewnętrznych i Administracji, w których znajdują się cele i pokoje mieszkalne dla osób pozbawionych wolności.

Interesującym rozwiązaniem jest zaproponowane przez Europejski Komitet Ekonomiczno-Społeczny (European Economic and Social Committee) umieszczenie dymu tytoniowego w wykazie substancji stwarzających zagrożenie wraz z klasyfikacją tej substancji jako rakotwórczej — konsekwencją byłaby konieczność prowadzenia rejestru pracowników narażonych zawodowo na dym tytoniowy, co mogłoby wpłynąć na podejmowanie przez pracodawcę działań zmierzających do zmniejszania narażenia.

PIŚMIENNICWO

1. Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. DzU z 1997 r. nr 78, poz. 483 z późn. zm.
2. Ustawa z dnia 26 czerwca 1974 r. Kodeks Pracy. Tekst jednolity. DzU z 1998 r. nr 21, poz. 94 z późn. zm.
3. Ustawa z dnia 9 listopada 1995 r. o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych. DzU z 1996 r. nr 10, poz. 55
4. Ustawa z dnia 8 kwietnia 2010 r. o zmianie ustawy o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych oraz ustawy o Państwowej Inspekcji Sanitarnej. DzU z 2010 r. nr 81, poz. 529
5. World Health Organization: WHO Framework Convention on Tobacco Control [cytowany 13 czerwca 2011]. Adres: <http://whqlibdoc.who.int/publications/2003/9241591013.pdf>
6. World Health Organization: Parties to the WHO Framework Convention on Tobacco Control [cytowany 13 czerwca 2011]. Adres: http://www.who.int/fctc/signatories_parties/en/index.html
7. World Health Organization: Guidelines for implementation of the WHO Framework Convention on Tobacco Control [cytowany 27 maja 2011]. Adres: <http://whqlibdoc.who.int/publications/2003/9241591013.pdf>
8. Dyrektywa Rady nr 83/477/EWG z dnia 19 września 1983 r. w sprawie ochrony pracowników przed ryzykiem związanym z narażeniem na działanie azbestu w miejscu pracy. DzU L 263 z dnia 24 września 1983 r., ss. 25–32. Polskie wydanie specjalne, rozdział 05, tom 01, ss. 264–272
9. Dyrektywa Rady nr 90/394/EWG z dnia 28 czerwca 1990 r. w sprawie ochrony pracowników przed zagrożeniem dotyczącym narażenia na działanie czynników rakotwórczych podczas pracy (szósta dyrektywa szczegółowa w rozumieniu art. 16, ust. 1 dyrektywy 89/391/EWG). DzU L 196 z dnia 26 lipca 1990 r., ss. 1–7. Polskie wydanie specjalne, rozdział 05, tom 01, ss. 396–404
10. Dyrektywa nr 2004/37/WE Parlamentu Europejskiego i Rady z dnia 29 kwietnia 2004 r. w sprawie ochrony pracowników przed zagrożeniem dotyczącym narażenia na działanie czynników rakotwórczych lub mutagenów podczas pracy. DzU L 158 z dnia 30 kwietnia 2004 r., ss. 50–76. Polskie wydanie specjalne, rozdział 05, tom 05, ss. 35–45
11. Rozporządzenie Ministra Zdrowia i Opieki Społecznej z dnia 11 września 1996 r. w sprawie czynników rakotwórczych w środowisku pracy oraz nadzoru nad stanem zdrowia pracowników zawodowo narażonych na te czynniki. DzU z 1996 r. nr 121, poz. 571 ze zm. DzU z 2003 r. nr 36, poz. 314
12. Rozporządzenie Ministra Zdrowia z dnia 1 grudnia 2004 r. w sprawie substancji, preparatów, czynników lub procesów technologicznych o działaniu rakotwórczym lub mutagennym w środowisku pracy. DzU z 2004 r. nr 280, poz. 2771 ze zm. DzU z 2005 r. nr 160, poz. 1356
13. Dyrektywa Rady nr 67/548/EWG z dnia 27 czerwca 1967 r. w sprawie zbliżenia przepisów ustawodawczych, wykonawczych i administracyjnych odnoszących się do klasyfikacji, pakowania i etykietowania substancji niebezpiecznych. DzU nr 196 z dnia 16 sierpnia 1967 r., ss. 1–98. Polskie wydanie specjalne, rozdział 13, tom 001, ss. 27–31
14. Rozporządzenie Parlamentu Europejskiego i Rady (WE) nr 1272/2008 z dnia 16 grudnia 2008 r. w sprawie klasyfikacji, oznakowania i pakowania substancji i mieszanin, zmieniające i uchylające dyrektywy 67/548/EWG i 1999/45/WE oraz zmieniające rozporządzenie (WE) nr 1907/2006. DzU L 353 z dnia 31 grudnia 2008 r., ss. 1–1355 ze zm.
15. Opinia Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego w sprawie wniosku dotyczącego zalecenia Rady w sprawie środowisk wolnych od dymu tytoniowego. COM(2009) 328 wersja ostateczna — 2009/0088 (CNS). DzU C 128 z dnia 18 maja 2010 r., ss. 89–93
16. Dyrektywa Rady nr 89/391/EWG z dnia 12 czerwca 1989 r. w sprawie wprowadzenia środków w celu poprawy bezpieczeństwa i zdrowia pracowników w miejscu pracy. DzU L 183 z 29 czerwca 1989 r., ss. 1–8. Polskie wydanie specjalne, rozdział 05, tom 01, ss. 349–357
17. Dyrektywa Rady nr 89/654/EWG z dnia 30 listopada 1989 r. dotycząca minimalnych wymagań w dziedzinie bezpieczeństwa i ochrony zdrowia w miejscu pracy (pierwsza szczegółowa dyrektywa w rozumieniu art. 16, ust. 1 dyrektywy 89/391/EWG). DzU L 393 z dnia 30 grudnia 1989 r., ss. 1–12. Polskie wydanie specjalne, rozdział 05, tom 01, ss. 358–369
18. Decyzja Rady nr 2004/513/WE z dnia 2 czerwca 2004 r. w sprawie zawarcia Ramowej Konwencji Antytytoniowej Światowej Organizacji Zdrowia. DzU L 213 z dnia 15 czerwca 2004 r., s. 8
19. Resolution of the Council and the Ministers for Health of the Member States, meeting within the Council of 18 July 1989 on banning smoking in places open to the public. OJ C 189 z dnia 26 lipca 1989 r., ss. 1–2
20. Council Recommendation of 2 December 2002 on the prevention of smoking and on initiatives to improve tobacco control. OJ L 22 z dnia 25 stycznia 2003 r., ss. 31–34
21. Komisja Europejska: Zielona Księga — Ku Europie wolnej od dymu tytoniowego: alternatywne opcje polityki na szczeblu UE. KOM(2007) 27 wersja ostateczna, Bruksela 2007 [cytowany 27 maja 2011]. Adres:

- http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/site/pl/com/2007/com2007_0027pl01.pdf
22. Zalecenie Rady z dnia 30 listopada 2009 r. w sprawie środowisk wolnych od dymu tytoniowego. 2009/C 296/02. DzU C 296 z dnia 5 grudnia 2009 r., ss. 4–14
  23. Rezolucja Parlamentu Europejskiego z dnia 26 listopada 2009 r. w sprawie środowisk wolnych od dymu tytoniowego. DzU C 285E z dnia 21 października 2010 r., ss. 63–67
  24. Ellingsen D.G., Fladseth G., Daae H.L., Gjolstad M., Kjaerheim K., Skogstad M. i wsp.: Airborne exposure and biological monitoring of bar and restaurant workers before and after the introduction of a smoking ban. *J. Environ. Monit.* 2006;8:362–368
  25. Public Health (Tobacco) Act 2002 (Commencement) (Republic of Ireland). Order 2004, Statutory Instrument No. 110/2004
  26. Ustawa z dnia 5 listopada 1999 r. o zmianie ustawy o ochronie zdrowia przed następstwami używania tytoniu i wyrobów tytoniowych. DzU z 1999 r. nr 96, poz. 1107
  27. Rozporządzenie Ministra Pracy i Polityki Socjalnej z dnia 26 września 1997 r. w sprawie ogólnych przepisów bezpieczeństwa i higieny pracy. DzU z 2003 r. nr 169, poz. 1650 z późn. zm.
  28. Rozporządzenie Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji z dnia 11 maja 2011 r. w sprawie szczegółowych warunków używania wyrobów tytoniowych na terenie obiektów oraz w środkach przewozu osób podlegających ministrowi właściwemu do spraw wewnętrznych. DzU z 2011 r. nr 97, poz. 564
  29. Rozporządzenie Ministra Obrony Narodowej z dnia 25 maja 2000 r. w sprawie określenia zasad dopuszczalności używania wyrobów tytoniowych na terenie obiektów podległych Ministrowi Obrony Narodowej. DzU z 2000 r. nr 44, poz. 512
  30. Rozporządzenie Ministra Sprawiedliwości z dnia 20 czerwca 2011 r. w sprawie szczegółowych warunków używania wyrobów tytoniowych na terenie obiektów podlegających Ministrowi Sprawiedliwości oraz w środkach przewozu osób. DzU z 2011 r. nr 135, poz. 795